

FLORA XƏLİLZADƏ

RUHUMUZUN ÜNVANI
Ş U Ş A

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2013

ŞAKİRİN ŞEİRLƏRİ – DÖVRÜN GÜZGÜSÜ

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Firidun bəy Köçərli yazırdı ki, XIX əsrin birinci yarısında Qarabağ mahalı Azərbaycan şairlərinin vətəni hesab olunub. Həqiqətən də Azərbaycan milli şeirində yeni ideyalar məhz XIX əsrdə Qarabağda qoyulub. Xüsusilə də bu dilbər bölgənin tacı sayılan Şuşada onlarla şair yaşayıb yaradıb. Abdulla Cəmiyyə, Aşıq Pəri, Məmməd bəy Aşıq, Qasım bəy Zakir, Mirzə Həsən kimi sənətkarların yetişdiyi məkanda öz müasirləri arasında fərqlənənlərdən biri də Baba bəy Şakir olub. Bu il anadan olmasının 240 ili tamamlanan Baba bəy Şakir Qarqar çayının sahilində Mehriban kəndində anadan olub. Hətta Mir Möhsün Nəvvab təzkirələrində, Firidun bəy Köçərli əsərlərində onu «Mehribanlı Baba bəy» kimi təqdim ediblər. Biz bir çox arxiv materiallarda, sənədlərdə bu yaşayış sahəsinin sonrakı adı ilə maraqlandıq. Məlum oldu ki, Qarabağa edilən basqılar, müharibələr, müəyyən iğtişaşlar nəticəsində bu kənd dağılıb, xarabalıqları da eləcə toz-torpağın altında qalıb. Yalnız arxiv materiallarında, Baba bəy Şakirlə əlaqədar araşdırmalarda bu kəndin adı yaşamaqdadır. Həyatın qəribəliyi də budur. Bəzən bir şəxsiyyət məramı və əməlləri, fəaliyyəti ilə doğrulduğu yerə elə bir əbədi şöhrət gətirir ki, o kənd, o şəhər həmişə xatırlanır, yaşanır. Baba bəy Şakirin 240 il öncə doğrulduğu kənd də beləcə onun şeirləri kimi bir ədəbiyyət ünvanına çevrildi. Daha fərq etmir, bu kənd indi var, yox, işığı yanımı, çayı axırımı?

Əslində, Baba bəy Şakirin doğum tarixi fərqli göstərilib. Ədəbiyyatşünas alim Feyzulla Qasımzadə onun 1769-cu ildə doğrulduğunu yazıb. Rus tədqiqatçıları da Baba bəy Şakirin doğum tarixini müxtəlif rəqəmlərlə əks etdiriblər. Yalnız Firidun bəy Köçərli Baba bəy Şakiri müasirləri ilə - kimdən kiçik və kimdən böyük olduğunu müqayisə edərək onun 1772-ci ildə doğrulduğunu əsaslandırıb. Şairin mənsəbə Pənah xanın nəslindən – Sarıcalılardan olması inkaredilməz bir faktır. Şair özü də şeirlərindən birində şəccərəsini bildirib:

*Mən özümi övladi Pənah aliyəm,
Keçən qəziyyədən yeksər haliyəm.
Tamam aləm bilir Sarıcaliyəm,
Mən tür-kəm, nə kürdəm, nə ləzgi, nə tat.*

Anma hansısa səbəbə görə nə İbrahim xan, nə Mehdiqulu xan, nə də Cəfərqulu xan Şakirin güzəranı ilə o qədər də maraqlanmayıblar. Öz zəhməti ilə dolandığından Baba bəy Şakir ömrü boyu yaşayışından narazı qalmasa da, qohumlarından, xüsusilə də Mehdiqulu xandan incikliyi sonralar dostu və yaxın qohumu şair Qasım bəy Zakirə yazdığı bir mənzum məktubunda belə bildirib:

*Küllü Qarabağa olub mehriban
Götürdükcə dövlət eladı ehsan.
Bizlərə düşəndə xani-alışan,
İşıqlı dünyanı eladı zülmət.*

Bəlkə də elə buna görə Baba bəy Şakirin qələmindən satıra, tənqid, dövründən, zəmanəsindən, varlı qohumlarından, laqeyd insanlardan şikayət və giley daha çox süzülüb.

Şairin ən yaxın dostu Qasım bəy Zakir olub. Ona ünvanladığı mənzum namələri də çoxdur. Qasım bəy də ömrü boyu Baba bəyi özünə ustad bilib. Hətta poetik ləqəbini də Baba bəy Şakirin təxəllüsünə uyğunlaşdıraraq götürüb. Baba bəy Şakir dövrünün çox kamil və tanınmış şairlərindən biri idi. Onun səsi-sorəği İrəvandan, Ordubaddan, Gəncədən... eşidilib. Görkəmli tədqiqatçı alim Salman Mümtaz yazırdı: «O vaxtki ədəbiyyatımızı gözəlləşdirən, məzlumların imdadına çatan cəsur, qəhhar bir şair olub Baba bəy Şakir». Onun yaradıcılığını diqqətlə araşdırdıqda həqiqətən də görürsən ki, XIX əsr Azərbaycan satirik şeir cərəyanının zənginləşməsində bu şuşalı oğlunun böyük xidmətləri var. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində poeziyanın ictimai mübarizə silahına çevrilməsində Şakirin zəhməti çoxdur. «Ay Mədət» və «Yetmədi» rədifli qoşmaları, «Gölməz» gəraylı Şakir yaradıcılığının sarı simidir. Hər üç şeirdə Vaqif ruhu duyulur. Belə də söyləyirlər ki: «Ay Mədət» rədifli qoşmasından sonra Zakir də bu poetik nümunədə təsirlənərək eyni adlı əsər yaradıb.

Baba bəy Şakirin şeirləri arasında həcvlər də çoxdur. Onun bu janrda yazmasının səbəbini dürüst açıqlayan Firidun bəy Köçərli bildirib ki, çox ehtimal o zaman bu şairlərin qəzetlə, jurnalla əlaqələri olmadığından öz müasirlərinin əxlaqını həcvlə islah etmək istəyiblər. Firidun bəy Köçərli ona da təsüflənib ki, Baba bəy kimi incə ruhlu, istedadlı şairin dünyadan, xüsusilə də Avropadan qətiyyətlə xəbəri olmayıb. Bu səbəbdən də öz gözəl təbini həcvlər yazmağa, «latayır söyləməyə» sərf edib. Həcv yazmaq, müasirlərinin krikaturasını sözlə çəkmək, onlara təsir etməyə çalışmaq,

əslində, pis fəaliyyət deyil. Amma Firidun bəy Kəçərlini təəssüfləndirən səbəb budur ki, Baba bəy Şakir həddən artıq istedadlı və təbli bir şair olub. Saatlarla bədahətən qoşma, gəraylı söyləmək iqtidarına malik imiş. Onun işi üslubu da qəribə olub. Hər bir şeiri - qoşmanı, mütəxəmməsini, gəraylıyı qəflətən birtərəfə deyərmiş. Onun poetik nümunələrinin çoxu da elə bu şifahi «monoloqun» məhsulu kimi yaddaşlara köçüb.

Müxtəlif xatirə və qeydlərdən bəlli olur ki, o dövrün şairləri tez-tez bir araya gələrək hansısa bir məsələ haqqında söhbət edərkən hər kəs öz fikrini konkret və qısa bildirməyə çalışmış. Baba bəy Şakir münasibətini də, fikrini də lakonik, amma şeirlə dilə gətirmiş. Bir dəfə yerli bəylərin insafsızlığından söhbət düşüb. Baba bəy Şakir dərhal ürəyindən keçənləri belə bildirib:

*Bu dövrandə hünər söhbəti bitdi,
Bərəkət qeyb oldu, kişilik itdi.
Kərəmli kişilər rəhmətə getdi,
Kələf çözüləndi yumaq üstünə.*

Qəribədir ki, bütün dövrlərdə yaşayıb yaradan qələm sahibləri həmişə keçmişə həsədlə anıblar. Hər şeyin dünəndə qaldığını, bu gün «başqa zamanadır» deyiblər. Görünür bu da həyatın rənglərindən, xüsusilə də insan ovqatının müəyyən məqamlara köhləndiyi anlardan doğur.

Dövrünün haqsızlıqlarından, bəzən də yadellilərin doğma vətəndə at oynatmasından narahat olan Baba bəy Şakir qardaşı qodər sevdiyi, inandığı Qasım bəy Zakirə ünvanladığı bir məktubda onunla belə dördləşirdi:

*Vilayətdə urus olub ixtiyar,
Eyləyib bir bina yoxdu görən kar.
Tamam işlər olub cahilə bazar.
Heyf bu vilayət, heyhatü heyhat!*

İctimai haqsızlığa dözməyən Baba bəy Şakir üsyankar bir sənətkar olub. Çarizmin istilasından sonra dağıntılara məruz qalmış Qarabağın viranəliyi, talançıların özbaşmalığı onun ürəyini nifrətlə doldururdu. Xalqın arzu və istəklərini, adət və ənənələrini addımabaşı tapdalayalara meydan verən kütəbeynlərə, xəyanətkarlara, cahillərə qəzəblə kükrəyirdi: «Kimdir yetən fəryadına kəndlinin?» Xalq kütləsinin acımacaqlı halı şairi dirigözlü alvolandırırdı. Gördüklərini realitəsinə şeirlərində əks etdirirdi. Divanbəyində ünvanladığı bir məktubda şikayətini belə çatdırırdı: «Ya

bizləri tamam tutsun naçalnik, ya eləsin dərəcə çarə, ərz elə». Yaxud da: «Nə oğru, nə xain, nə hiyləgərlik, habelə vətənin tərkini edərlik. Elliklə baş götürüb gedərlik, hər birimiz bir diyara, ərz elə». O dövrdə çar Rusiyasının Dumasına Qarabağda da deputat seçkiləri keçirilib. Yəni də dostu Zakirə ünvanladığı məktubda bu seçkilər haqqında Baba bəy Şakir yazırdı:

*Zakira, eşitdim təzə bir xəbər,
Həqiqət qoydu məni xeyli mat.
Zahira ki, seçilmiş Qalada
Tərəf tərəf olub bəylər deputat.*

Baba bəy Şakirin mütəxəmməsləri, məsnəviləri də özünəməxsus təbin və müşahidənin məhsuludur. Xüsusilə də «Dördlükləri» diqqət çəkir. Həcmindən və janrından asılı olmayaraq bütün şeirlərində şair dövrünün mənzərəsini çox məharətlə çəkib. Onları bugünün gözü ilə oxuduqca çox şey haqqında bir daha dərinə düşünməli olursan. Torpağımıza təşrif buyuranların, çağırılmamış «qonaq»ların bizə etdikləri zülmərin kökünün haradan mayalandığı bir daha bəlli olur. Baba bəy Şakir XVIII əsrdə doğulub, XIX əsrdə vəfat edib. Yazdıqlarında isə sovet həyat tərzinin bizə «bəxş» etdiyi töhfələr aydın duyulur. Görünür, bütün zamanlarda istismarçılar eyni ssenarini həyata keçiriblər. Sadəcə, birinin adı çarizm olub, o birisinin adı bir başqa... «Quberniya bina olandan bəri» Qarabağ əhlinin başına çox zülmələr gəldi. Şakir söyləyir ki, çox binava zamandır. Haqqını tələb edə, həqiqəti bildirə bilmirsən. Çünki «olmaz urusluqda eyləmək isbat». Haqqın tapdalandığı bir zamanda isə fəryadın həddi bilinməz.

*Var idi on atım, iyirmi malım,
Qəraz, bir tövr ilə keçirdi halım;
Yığıb bir hal ilə apardı zalım,
Qapımız sovrulmuş xırmana dönüb.*

Bu şeir təqribən XIX əsrin əvvəllərində yazılıb. Biz nəslin xəyalına isə ötən əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycanada sovetləşmə zamanı xalqımızın malını talan edən, var-dövlətini ələndən alan, atını ilxıdan, qoyununu sürüdən, malını naxırdan aparən sovet memurlarının hikkəli sifətləri düşür. Bir qodər də dərinə gedəndə erməni vandallarının başımıza gətirdiyi müsibətlərin ağırlarını hiss edirik.

Baba bəy Şakirin yaradıcılığında lirik şeirlər də çoxdur. Təmiz bir məhəbbətin, eşqin, həsrətin dil açdığı bu poetik töhfələrdə müəllifin qəlb harayı duyulur:

*Nə müddətdi o bülqar,
Mənimlə göz-gözə gəlməz.
Boş, bihudə sözdən ötrü,
Yar yarımın sözə gəlməz.*

Məhəbbət ruhlu gəraylıların ahəngində qəribə bir ritm də var. Onları adicə söyləmək belə mümkün olmur. Sanki təbii bir musiqi öz-özünə bu şeirləri müşahidə edir. Görünür ki, xalq mahnılarının əksəriyyəti də elə bu ruhda doğulduğu üçün dillər əzbərinə çevrilib. Tədqiqatçılar yazıblar ki, Baba bəy Şakirin qoşma və gəraylılarından çoxu xalq mahnıları kimi dilləri və elləri dolaşmaqdadır. Bəzilərinin son beytindəki «Şakir» sözü onun müəllifinin kim olduğunu aydınlaşdırır. Təbii ki, bu sərəvətlərin itibətatını da çoxdur.

Baba bəy Şakirin şeirlərini ilk dəfə toplayıb Azərbaycan oxucularına çatdıran unudulmaz Salman Mümtaz olub. 1927-ci ildə əski Əlifbada (ərəb əlifbası) nəşr edilən kitab geniş oxucu kütləsi arasında o qədər də uğurla yayılmadı. Nəhayət, 1985-ci ildə Fərhad Yəhyayevin tərtibatında Baba bəy Şakirin «Seçilmiş əsərləri» işıq üzü gördü. Təəssüf ki, quruluşun diktəsindən irəli gələn tələblərə görə şairin bu kitabçasında isə ədəbi irsi olduğu kimi yox, müəyyən mənada redaktələrə, ixtisarlara məruz qalaraq çap edildi. Bəzi sözlər, ifadələr o dövrdəki Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasına uyğunlaşdırıldı. Bununla belə, kitabda ilk dəfə çap edilmiş şeirlər də çox idi. Əlbəttə, XIX əsr satirik şeirimizin görkəmli nümayəndəsi olan Baba bəy Şakirin külliyyatını bu gün latın qrafikası ilə çap edib (özü də olduğu kimi) oxuculara çatdırmaq daha məqsədəuyğundur. Dövrələri, zamanları və onların əhatə etdiyi mühiti, tarixi təkcə salnaməçilər, tarixçilər yazmayıb. Azərbaycan şairləri də yaşadığı dövrün bədii ensiklopediyasını, mənzərəsini, rəngini, rufunu olduğu kimi öz əsərlərinə gətiriblər. Bu mənada Baba bəy Şakirin şeirlərinin əksəriyyəti dövrünün güzgüsüdür. Bu güzgüdən isə Qarabağ həyatı, Şuşa olduğu kimi görünür...